

BETONART

71 | 2021

Beton, Mimarlık ve Tasarım | Concrete, Architecture and Design

“maalesef beton!”: çimentolu müdahalelerin restorasyon alanındaki kısa öyküsü

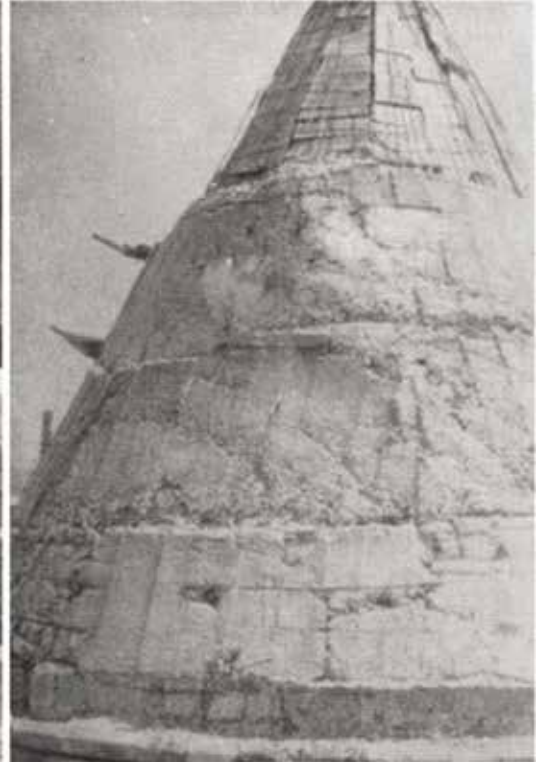
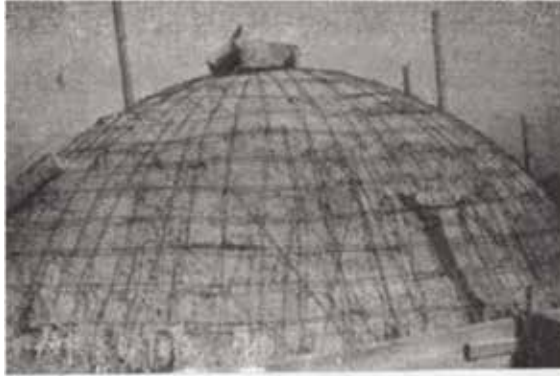
**Zeynep
İnan Ocak**

1991 yılında düzenlenen Vakıflar Haftası Sempozyumu’nda, dönemin etkin bir vakıf kontrolörü, Şehzade Camisi’nin restorasyonunu anlatırken, yapının geçmiş onarımlarında kullanılan beton sıvadan ve portland çimentosu ile yapılan her türlü mimari eleman ve yapısal tamamlamadan olumsuz yönde bahseder.¹ Anlatımında caminin kubbeğinde yapılan tespitlerde “sağlam kalmış horasan sıvanın yanısıra direncini önemli ölçüde kaybetmiş horasan sıva ve maalesef ‘beton sıva’nın üçlü bir beraberlik” oluşturduğunu; “beton sıvanın da 16. yüzyıl eserine yakışmayan, tuğla örtü sistemini tahrip eden bir yapı malzemesi olduğu düşüncesi” ile “eserden arındırılması” gerektiğini söyler. “Biz restorasyonumuz sırasında portland çimentosunu kesinlikle kullanmamaya karar verdik” sözleriyle aslında restorasyon alanında bu yıllardaki çimentoya karşı tutumu da özetler.

Gerçekten de öyledir; çimentonun, kâgir yapı sistemi üzerinde bıraktığı olumsuz etki büyüktür ve geri döndürülemez sonuçlar doğurabilmektedir. Ayrıca çimento ile yapılan müdahaleler sadece sıva düzeyinde değildir. Şehzade Camisi örneğinde olduğu gibi alçı yerine betondan revzenler, kurşun yerine kurşun taklidi şap dökülmesi hatta kubbenin doğrudan betonarme olarak inşa edilmesi, çürüyen ahşap gergilerin yerine prensip olarak çekmeye çalışması beklense de betonarmeden yapılan revak gergileri ve nice birçok müdahalede çimento kullanılmıştır. 1990’lı senelerde ise değişen bir tutumla, çimento artık restorasyonda kullanılmak istenmemiş hatta uzaklaştırılması şart hale gelmiş, kötü bir nam kazanmıştır.

Süreci geriye sararak önce çimentonun iyi yönde nasıl nam kazandığına bakabiliriz. Kuşkusuz, asrın icadı olan çimento üreti-

1

lir üretilmez önem kazanmış; tüm dünyaya hızla yayılmıştır. Özellikle katastrofik olaylar sonrasında yapıların emniyeti gündem olurken, malzemeye duyulan güven artmış; hem yeni yapılarda hem de mevcut yapıların konsolidasyonunda betonarme tercih edilmiştir. Örneğin İtalya'da 1900'lerin başında, yaşanan depremler sonrasında betonarmenin restorasyonlarda kullanıldığı ilk örnekler görülmektedir.² Fransa'da Viollet Le Duc'ün öğrencisi Anatole de Baudot tarafından restorasyon çalışmalarında günümüzde bilinen nitelikteki ilk betonarme uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Erken tarihli bir uygulama olarak Azay Le Rideau Kalesi'nde özgün ahşap hatlı boşluklarında, demir çubuklar yerleştirilmiş ve beton dökülerek sağlamlaştırma yapılmıştır. Bunun gibi birçok teknik, resmi onay alarak tarihi yapılarda uygulanmaya başlanmış; tüm ülkelerde yaygınlaşmıştır.

Benzer şekilde, Osmanlı'nın çimento ile tanışma hikâyesinde de depremlerin etkisi bulunmaktadır. Ancak arka planda, depremle birlikte yangınlardan da söz etmek gerekir. 19. yüzyılda yanan mahallelerden boşalan yerler için yapılan düzenlemeler yalnızca şehir planimetrisinde değil, malzeme ölçeğinde değişimleri de beraberinde getirmiştir.³ Ahşap, dönemin ucuz malzemesi olarak yangınlar sonrasında da kullanılmak istenmiş, ancak risk göz önünde bulundurulduğunda ahşap yapılaşmanın önüne geçilmesi ihtiyacı doğmuştur. Bu nedenle ahşap yerine tuğla ve çimento kullanımını artırmak amacıyla vergilendirme ve üretimde birçok yenilik getirilmiş; çimentonun fiyatı neredeyse yarısına kadar düşürülmüştür. Böylece hazırlanan ekonomik altyapı ile çimento, yapı malzemesi olarak inşaat dünyasında kalıcı olarak yerini almaya başlamıştır. Ayrıca betonarmenin tüm dünyada şirketler aracılığıyla yaygınlaştığı bu dönemde Hennebique Betonarme Sistemi'nin İstanbul'da temsilcilik kurması da Osmanlı inşaat dünyasındaki etkinliğinde büyük rol oynamıştır.⁴

Tüm bu gelişmeler, Osmanlı inşaat pratiğinde, en azından başkent ölçeğinde geleneksel olarak tanımlayacağımız malzeme ve yapı sistemleri yerine, çimento ve betonarmenin tercih ve teşvik edildiğinin göstergesidir. Bu durum, "restorasyon" olarak tanımlayacağımız bakım onarım işlerini de doğrudan etkilemiştir. Dönemin önemli inşaat örgütü olan Vakıflar, bir taraftan vakıf tesislerinin onarım-

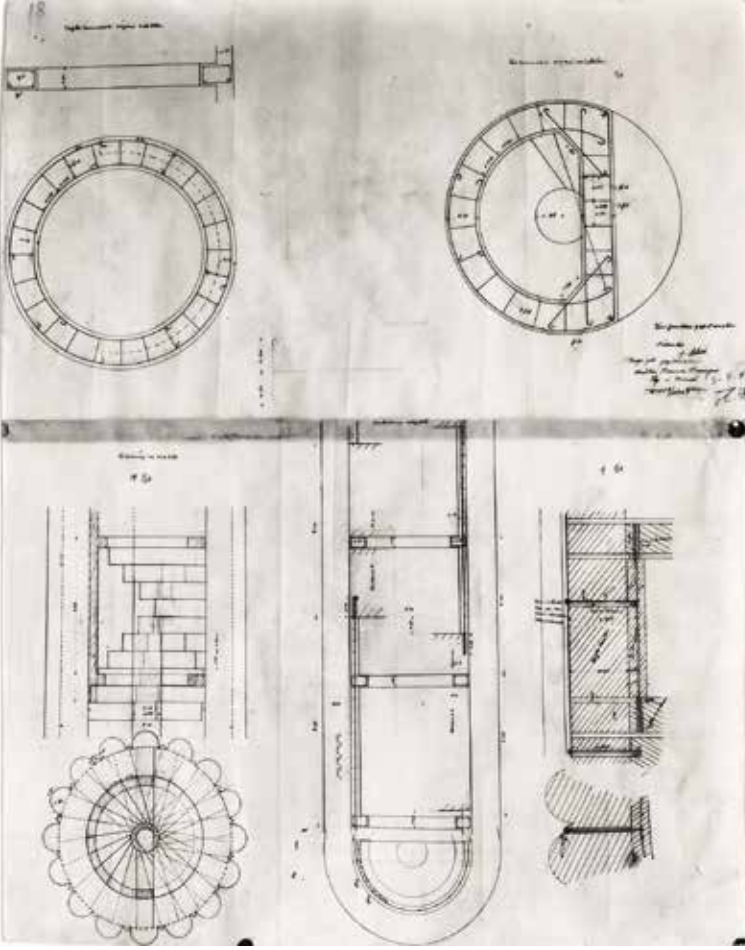
2

larını yürütürken diğer bir tarafta inşaat pratiği olarak betonarmenin kullanıldığı yeni yapıları üstlenmiştir. 20. yüzyıla gelindiğinde artık çimentolu yapımlar, eski sistemleri unutturacak şekilde yerini alacaktır. Yüzyılı aşmadan unutulmuş zanaatlar, restorasyonların temel sorunu olarak karşımıza çıkacaktır.

Restorasyonlarda betonarmenin kullanılmasında güven ve teşvik 1931 yılında tarihi yapıların restorasyonu için hazırlanan Atina Tüzüğü'nde⁵ meşrulaşırken, ülkemizde çimentonun zaruri olarak restorasyon çalışmalarında yer almasının resmîyete kavuşması 1936'dır.⁶ Vakıflar Umum Müdürlüğü'nün, İstanbul Müzeleri Umum Müdürlüğü ve Eski Eserleri Koruma Heyeti ile birlikte "eski eserlerin tamiratında fenni ve ilmi esaslar ve usullere uyulması" gerektiği inancıyla "Camilerin ve Bunlara Şumuli Olan Binaların Tamir ve İnşalarına ait Fenni Şartnamesi" hazırlanmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi, sağlam yapma baskısı yüksektir ve şartname, anıtları güçlendirmenin dayanıklı malzemelerle yapılması düşüncesine dayandırılmıştır. Bu kapsamda, anıtların özgünlüğüne yönelik atıflar bulunsa da çimento harcın kullanılması

¹ Dünyadan bir örnek; 1960'larda Erivan (Ermenistan)'da yer alan Yeghvard Kilisesi'nin restorasyonunda yapılan betonarme müdahaleler
Kaynak: Andreh Marouti, *Preservation of the Architectural Heritage of Armenia: A History of its Evolution from the Perspective of the early 19th Century European Travelers to the Scientific Preservation of the Soviet Period*, Doktora Tezi, Politecnico di Milano, 211, 2018.

² Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin minarelerinde yapılan çimentolu müdahaleler.

3

hatta birçok yapısal elemanın betonarmeden imal edilmesine yönelik maddeler konmuştur. Örneğin şartnamenin 8. maddesinde “Evvelce horasan alçı ve kireçle temin edilen kemer, kubbe ve saire gibi mukavemet aranılan inşa ve tamirlerde çimento harcı kabul edilecektir. Ahşap yapılmasında hiçbir faide bulunmayan döşeme tavan ve saçak ve saire gibi aksamın orijinaliteleri değişmemek şartı ile metanet ve dayanıklılık Müzeler Müdürlüğü ile bilistişare betonarme yapılmaları belirlenecektir” ifadesi geçmektedir.⁷ Yakın bir tarihte şartname ile benzer bir beyanı, önemli bir aktör olarak Albert Gabriel, Vakıflar Danışmanı çalışmasında şu şekilde vurgulamaktadır: “Bugünkü inşaatımızda rolü o kadar mühim olan çimentonun ortaçağa aid bütün eserlerin tamirinde asla ve katiyen kullanılmaması lazımdır. Hiç değilse gözle görülen kısımlarında kullanılmaması icab eder. Zira inhidama mail bir kubbenin tamirinde, bir destek tesisinde betonarmeden istifade tamamıyla doğrudur. Fakat bu takdirde de bu suretle vücade getirilen unsur, yaşını ve rolünü açıkça göstermek üzere tamamıyla meydanda tutulmalıdır.”⁸

3 Ali Saim Ülgen’in kitabında yer alan uygulamanın projesine ait çizimlerden örnekler. Kaynak: SALT Araştırma, Ali Saim Ülgen Arşivi, TASUH7232

4 Erzurum Çifte Minareli Medrese’nin 1970’lerdeki restorasyonu; Emre Madran imzalı projeye göre betonarme ile bütünlenmiş tonoz.

5 Erzurum Çifte Minareli Medrese’nin avlu revak kemerleri arasında betonarmeden yapılmış hatıllar.

Tüm bu kayıtlar, 19. yüzyılda geleneksel konut yapımında ahşap yerine geçmesi istemi

ile başlayan, daha sonra genç Cumhuriyet’in yeni mimari oluşturma düşüncesiyle beslenen çimento kullanımının, diğer bir ifadeyle “Cumhuriyetin Harcı Betonarme”nin⁹ nin yüz yıl geçmeden tüm alanlarda nasıl yerleştiğinin göstergesidir.

Bir parantez açarak çimento harç kullanılması konusunda bu dönemde karşıt görüşlerin de olduğu belirtilmelidir. Örneğin, arkeolog Albert Gabriel’in düşüncelerine karşıt olarak Bursa Yeşil Türbe’nin çini onarımlarında çimento kullanılmamasına yönelik, mimar Bruno Taut’un raporu bulunmaktadır. Taut, onarımda kullanılacak sıvaların çimento ilave etmeden su kireciyle yapılmasını savunmuştur: “Bilhassa çimento harcının ve çimento miktarı çok olan harcın katiyen kullanılmaması icabeylediği kaidesini tereddütsüz ve esas prensip olarak koyuyorum.”¹⁰

Dönemin şartlarıyla, restorasyon alanına yerleşen çimento ve uygulamalarının, 21. yüzyıla kadar hemen hemen tüm yapılarda ve çeşitli şekillerde örneklediği görülmektedir. Belki de uygulamalardaki ilk örnek, Erzurum Çifte Minareli Medrese’nin 1935 tarihli restorasyonudur. 1930’ların koruma örgütü olan Abideleri Koruma Heyeti’nin yaptığı restorasyonları sıraladığı bir listede Erzurum Çifte Minareli Medrese de yer almıştır. Bu listeye göre; 1933-38 yılları arasında tarihlendirilen 21 onarım işlemi yapılmıştır. Günümüzdeki tescilli yapı sayısı ile oranlanamayacak kadar az olsa da koruma tarihimizin bir kesitini örneklemesi açısından bu liste, Cumhuriyet’in ilk onarımları olarak önemlidir.

Medresede yapılan müdahaleler, o tarihlerde Avrupa’da yapılan çimentolu uygulamalarla benzerdir. Minarelerin içinde betonarmeden kesit genişletilme yapılmıştır. Bu müdahale için hazırlanan çizimler bulunmaktadır. İlginç olan, yapıya ait herhangi bir rölevé dahi bulunmazken projersiz restorasyonları yapılırken; betonarme müdahaleler için ayrıntılı çizim ve raporlarla karşılaşılmıştır.¹¹

Diğer bir müdahale ise dilimli kesite sahip minarelerin eksik kalan çini tuğla kısımlarındaki tamamlamalardır. Çini üretme konusunda her türden kaynak sorununun olduğu bu dönemde, çimentonun ucuzluğu ve uygulamadaki kolaylığından yararlanarak eksik kısımlar betonla tamamlanmış, her dilim arasından da

4

5

L profil demir elemanlarla takviye edilmiştir. Bilinçli olduğu düşünülmesine de, bütünlüğü sağlamak adına yapılan bu müdahalenin, özgün malzemeden farklılığıyla sonradan gerçekleştirildiği kolayca anlaşılabilir ve bu yönüyle de günümüz koruma ölçütleri kapsamında modern bir yoruma sahiptir.

Dönemin koşullarını Ali Saim Ülgen bir yazısında özetlemiştir: “Anıtların onarımlarından ihtiyaç duyulan tarihi malzemeden bir kısmı günü gününe piyasadan edilebilirse de bazılarını hemen temine imkân yoktur. Mesela, basit klasik tertip tuğla bile dairemiz tarafından çok zorlukla yaptırılmaktadır. Horasan hemen imal edilip kullanılırsa pek müspet netice vermez. Çini imali de bugün üzerinde durulacak bir meseledir. Bilhassa kurşun işçilikleri için gerekli tertibata ihtiyaç vardır. Ahşap malzeme hususunda ise pek titiz davranmak zaruridir. Çünkü bugün inşaatta kullanılan kereste yaştır. Bu ağaçlar zamanla kurur ve deforme olur. Bu sebeplerden dolayı lüzumlu malzemeyi şimdiden depo edip ileride onarımlarda kullanılmak üzere istenilen evsafa iyi cins malzemeyi temiz etmek zaruridir. Yoksa bugünkü inşaat rejiminin bütün gayret ve iyi niyete rağmen müspet bir sonucu olmayacaktır. Yapılarımızdan çimentoyu uzaklaştırmak gerektiği halde, birkaç yıl dinlenmemiş horasanlı harcın kıyme-

ti olmadığından bugünkü onarımlardan kaldıramıyoruz. Buna bir de eski malzeme ve imalatın laboratuvarlarda etüt edilmemiş olması da amir oluyor.”¹² Ülgen’in sözleri, dönemde restorasyon için çimento kullanmaktan başka çareleri olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Çifte Minareli Medrese 1970’lerde tekrar restorasyona girmiştir. Projelerinde bu sefer koruma eğitimi almış bir mimar, Emre Madran’ın imzası yer almış ve benzer şekilde yapıya çimento ile müdahalelerde bulunulmuştur. İki önemli müdahale türü bulunmaktadır. Bunlardan biri, yapıda mevcut olmayan yapısal elemanların, öğelerin betonarme olarak yeniden yapım işleridir. Diğer bir uygulama ise revak gergileri arasına betonarmeden hatılların yapılmasıdır. Çifte Minareli Medrese gibi Orta Çağ olarak tanımladığımız bu yapı grubunun özgün yapım tekniğinde revak gergileri Klasik Osmanlı Mimarisinde görmeye alışkın olduğumuz gibi demir değil, ahşaptır. Ahşabın da kesitleri doğal olarak demir gergilerden daha büyüktür. Zamanla kaybedilen ahşaplar için yapı üzerinde açılan boşluklar betonarme imalatı yapmak için uygun olmuş, dört donatı demiri yerleştirilebilmiştir.

Medresenin daha yakın tarihteki restorasyonunda bu eklerin kaldırılması için uğraş veril-

6

7

miş, Bilim Kurulu kaldırılmalarının statik yönden tehlike oluşturabileceği gerekçesi ile bu kararı onaylamamıştır. Şantiyeden alınan bilgiye göre; ilk etapta gergilerin betonarmeden yapıldığı bile tam anlaşılamamış; bir gergiye kesmek için çok uğraş verilmiştir. Betonarme gergiler kaldırılamayınca, gizlemek üzere ahşap kaplanarak, ahşap hatılmış gibi gösterilmeye çalışılmıştır. Benzer bir uygulama Sivas Buruciye Medresesi'nde de yapılmıştır. Bu "tarihselci" yaklaşımla yapılan günümüz müdahalelerinde betonarme hatılların üzerine en az 2 cm ahşap kaplama yapılmasıyla hatıl genişlikleri olması gerekenden daha büyük gözükmemektedir. Niteliksiz uygulamalarla da birleşince bu görüntü, tahammül edilemez boyutlara ulaşabilmektedir.

Restorasyon alanındaki çimentolu müdahalelerin tipikleşmiş başka bir uygulaması da "kurşun taklidi" olarak bilinen kubbelerin üstlerinin tecritli çimento şapla kaplanması ve kurşunmuş gibi bir görüntü elde edilmesidir. Bu uygulama, dönemin koruma örgütü Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun (GEEAYK)

1952'de İstanbul Fatih Medreseleri'nin onarımında gündeme gelen "harap eski eserlerdeki alçak irtifalı ve hırsız tecavüzüne çok müsait küçük kubbeler" hakkında alınan kararla bir ilke kararına dönüşmüştür. Kurşun elde etmek her zaman sorun olduğu gibi, mevcut kurşun işlerinin hırsızlıkla kaybedilmesinin artık başa çıkılamaz hâle geldiği yıllardır. Hatta 2020 yılında pandemide kapanma sürecini fırsata dönüştüren bir grup tarafından Tophane Kılıç Ali Paşa Medresesi'nin kubbeleri de soyulmuştur.¹³ Bu yüzyılın kayıt ve erişim olanaklarında bile bunlar yaşanıyorsa, "şekilci" olsa da GEEAYK'ın önerisi dönemi bağlamında değerlendirilmelidir.

Sayırsız yapıda gerçekleştirilen kurşun taklidi tecritli şap uygulamasının bir örneği Üsküdar'da Mimar Sinan'a atfedilen Büyük Hamam'dır. Yapının 60'larda yapılan restorasyonun proje müellifi mimar Doğan Hasol'dur. Hasol, uygulama sırasında Vakıflar kontrolör mimarı Cahide Tamer'e danıştığını söyler. Kubbelerde yaptıkları çimentolu müdahaleyi ise şu şekilde açıklamıştır: "Kubbeler kurşun kaplamalarda tamamen yolunmuştu. O tarihte çok pahalı olması ve çalınması nedeniyle kurşun kullanılmaz olmuştu. O nedenle kurşun taklidi denilen sıvalı yöntemle kubbeleri düzelttik. Ayrıca mal sahibinin bir boya firmasının temsilcisi olmasından da çok yararlandık. O tarihte piyasada pek benzeri bulunmayan türden özel bir boya yaptırdık ve kubbelerde kullandık, yıllarca da dayandı o boya."¹⁴ Çoğunlukla yıkılmış ya da ağır hasarlı kubbelerdeki uygulamalarda, sadece kurşun görüntüsü verilmekle kalınmamış, aynı zamanda kubbelerin strüktürü de betonarme olarak yeniden inşa edilmiştir.

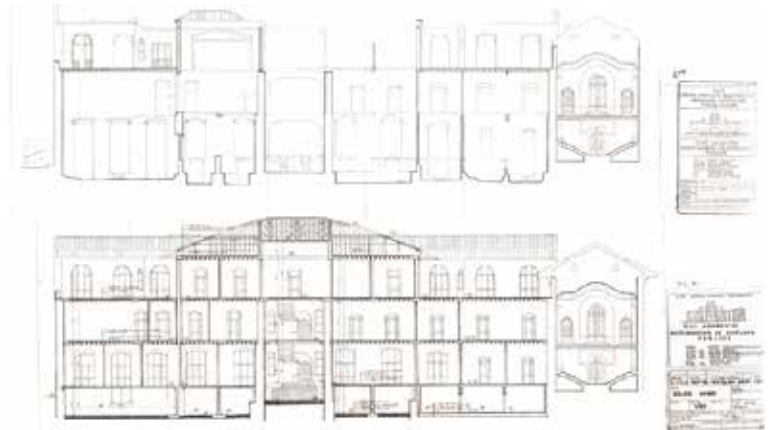
Restorasyon alanındaki çimentolu müdahalelerin en büyük ölçekli uygulaması, yapının beden duvarları dışında tüm iç strüktürünün betonarmeye dönüştürülmesidir. Bunun bir örneği, Sultanahmet'te Marmara Üniversitesi Rektörlük Binası'dır. Yapı günümüzdeki görüntüsünü 1894 depremi sonrası mevcut binaların hasar almasıyla, onarım kapsamında birçok yeni eklemenin de yapıldığı Raimondo D'Aronco'nun projesiyle alır. Cumhuriyet döneminin önemli eğitim yapılarından biri olarak kullanılan bu bina; sırasıyla Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi isimleriyle de bilinmektedir. Günümüzde ise Marmara Üniversitesi tarafın-

8

dan, kültürel amaçlı kullanımların da yer aldığı Rektörlük Binası olarak kullanılmaktadır.¹⁵ 1977'de kasten çıkarılan yangın sonrasında yapı büyük zarar görmüştür. Eski fotoğraflarında ahşap ve volta olarak görülen döşemeler, çatı ve merdivenler büyük oranda zarar görmüş; birçoğu kaybedilmiştir.¹⁶ Yapının restorasyon projesi, döner sermaye aracılığıyla İTÜ Mimarlık Fakültesi öğretim üyeleri tarafından hazırlanmıştır.¹⁷ Bu projede dönemin yaklaşımı olarak döşemeler, ek taşıyıcılar bir betonarme sistem içerisinde çözülmüş; nervürlü döşemeler yapılmıştır.

1940'larda İTÜ Mimarlık Fakültesi Taşkıışla'da da benzer uygulamalar¹⁸ görülmektedir. Yine başka bir örnek olarak Fındıklı Çifte Saraylar yapılarını kullanan Akademi yani Mimar Sinan Üniversitesi'nde çıkan yangın sonrası yapının renovasyonu, 1950'lerde Sedat Hakkı Eldem ve Mehmet Ali Handan imzalı "bir tasarım projesi", betonarme ile gerçekleştirilmiştir.¹⁹ Bu proje sonrasındaki haliyle yapı tescillenmiş ve ayrı bir değer kazanmıştır. Ancak şu günlerde, tescile konu olan bu değerinin zarar gördüğü bir uygulama yapılmaktadır. Yapının mekân ve strüktürel bileşenlerinin kurgusunu bozacak olan kesit genişletme ve ek taşıyıcı kararlarının yer aldığı güçlendirilme projesine göre müdahaleler söz konusudur. Ama asıl engel; kültür varlıklarının özgün tüm katmanlarıyla korunmasının kabul gördüğü günümüzde, koruma

9

ilkeleri dikkate alınmadan, yine "güvenlik" başkısıyla müdahale yapılıyor olmasıdır.

çimentodan vazgeçiş

20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde artık çimentondan vazgeçiş zamanıdır ancak yerini alacak bir alternatif olmadığından kullanımı hemen durdurulamamıştır. Yazının başında bahsedilen Şehzade Camisi'nin restorasyonunun sunumunda her ne kadar maalesef beton yapıya yakışmıyor dense de "harçlarda sadece ilk anda bağlayıcılığı sağlaması bakımından %10 beyaz çimento kullanıl(dığı)" söylenmiştir.²⁰ Zamanla malzeme bilimi alanında yapılan çalışmalarla çimento tamamen harç reçetelerinden çıkmıştır.²¹

Bu çalışmalar, tarihi yapıların eski onarımlarında kullanılmış çimentonun nasıl temizle-

6, 7 Birçok yapıda görülen yaygınlaşmış bir uygulama olarak revak kemerleri arasından geçirilen betonarme hatıllar; Sivas Buruciye Medresesi'nde uygulamanın öncesi ve sonrası fotoğrafları. Kaynak: Soldaki, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

8 Kurşun taklidi beton yapımının bir örneği; Üsküdar Büyük Hamam'ın günümüzdeki görünümü.

9 Sultanahmet Marmara Üniversitesi Rektörlük Binası'nın yangın sonrası rölövesi ve restorasyon projesi. Kaynak: Koruma Kurulu Arşivi

neceğine ilişkin yeni bir yaklaşımı da beraberinde getirmiştir. Teoride bu karar alınsa da pratikte çimentonun yapılardan arındırılması çok zor hatta imkânsızdır. Ülgen'in arşivinde yer alan bir fenni şartname, 20. yüzyıl ortasında yapılan müdahalelerdeki imalat tarifleri, bu durumu doğrular. Nitekim çağın gelişmiş analiz yöntemleri, betonarme ile müdahale görmüş yapılarda, yapısal davranışlarının buna göre şekil aldığı ve bu müdahalelerin geri alınması halinde yapının uzun yıllar boyunca etkin olan sisteminin bozulması sonucunu çıkarmaktadır.

Ancak bu katman geri alınamayınca, bu sefer de kötü bir şeymiş gibi gizleme yaklaşımı ortaya çıkmış; bu ise kuramsal olarak tarihi değil tarihselci bir tutumu beraberinde getirmiştir. Halbuki kendisini sergileyecek şekilde "tasarım değeri" olan uygulamalar bulunmaktadır. Çarpıcı bir örnek olarak; Lizbon, Portekiz'de 19. yüzyılda inşa edilmiş eski bir banka yapısı, iddialı denilebilecek ama kuramsal açıdan bakıldığında tüm tariflere uygun bir restorasyonla müzeye dönüştürülmüştür. Yapının 1920-30 aralığında iç yapı sistemi betonar-

me olarak değişmiş, ardından zaman zaman farklı müdahaleler görmüştür.²² Son restorasyonunda açık bir şekilde tüm strüktürün teşhir edildiği görüntüler, bu makalenin gelmek istediği noktayı sözsüz ifade etmektedir.

tarihi mi tarihselci mi?

Sözü bitirirken korumanın kuramsal yaklaşımında özgünlük kavramına bir kere daha atıf yapmak gerekecektir. "Kültür mirasının tüm biçimleri ve tüm tarihsel dönemleriyle korunabilmesi (...) değerleri tanımak, anlamak ve kültür mirasının ilk tasarımı ve sonradan kazandığı özelliklerine, tarihsel varlığına ve anlamına bağlı olarak yorumlamak (...) söz konusu yapının özgünlüğü konusunda varılacak yargının temelini oluşturur ve hem biçimle hem de malzemeyle ilgilidir"; "... özgünlük yargısı çok çeşitli bilgi kaynaklarına bağlıdır... bu kaynakların kullanımı, kültür mirasının, sanatsal, teknik, tarihsel ve toplumsal boyutlarıyla tanımlanmasına olanak verir..."²³

Eğer 20. yüzyılın onarımları, ülkemiz koruma tarihinin bir katman değeri olarak değerlendirilmezse, dönemin zor koşullarına; teknik, ekonomik, kaynak yetersizliğine rağmen bir mücadele niteliğinde yapıların günümüze ulaşmasını sağlamış kişi ve kurumların çalışmaları hiçe sayılacak, değersizleştirilecektir. Eğer her beton uygulaması, tüm boyutlarıyla ele alınmadan "de-restorasyon" olarak değerlendirilirse, özgünlük kavramının tanımı ilk tasarım özellikleri sınırında kalacak, üslup birliği anlayışına varan tehlikeli bir koruma yaklaşımına dönecektir.

Güvenlik baskısı altında yapılara ağır müdahaleleri kısaca özetlersek; yüzyıllardır ayakta olan yapılar sanki her an yıkılabilir düşünceyle, çağın malzemesi çimentoyla müdahaleler görmüştür. Günümüzde de benzer şekilde; en iyi durumda olan yapılarda bile sağlamlaştırmayı aşan, güçlendirmeye kayan müdahaleler gerçekleştirilmektedir. Ancak günümüzdeki uygulamalarda tezat bir durum var ki betonarmeden olan, yani vaktiyle sağlam olsun diye yapılanlara²⁴, kaldırılma kararı alınmaktadır. Halbuki ilk argümana göre bu ekler sayesinde yapı zaten güçlendirilmiş durumdaydı.

Geçmiş onarımları günümüz koruma şartları ile değerlendirmek yersiz. Ama yapıdan kaldırılması zor hatta bunun daha çok zarar ve-

10 Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nin nervürlü döşemelerinden bir görünüm.

rebildiği durumlar kuramsal açıdan değerlendirildiğinde; yapıyla bütünleşmiş çimentolu müdahaleleri, bir dönem restorasyonu kabulü ile katman değeri olarak görürsek “minimum müdahale ilkesi”ne uyulmuş, yapının “tüm dönemlerine saygı” duyularak “özgünlük ve bütünlüğünü” korumuş, bilginin geleceğe aktarılması yönüyle bu müdahalelerin geleneksel dokudan ayrışmasıyla “müdahalenin tanılabilirliği” sağlanmış olacaktır.

Geçmişe yönelik olumsuz eleştirilerimizin, yapılanları beğenmeyişimiz hatta görmek istemeyişimizin, gelecek neslin bizim yaptıklarımızı “katman olarak” korumasından bir adım daha uzaklaştırdığını her an hatırlamak dileğiyle...

- 1 Beyhan Erçağ, “İstanbul Şehzade Camisi Restorasyonu”, *Vakıf Haftası Dergisi*, S. 8, s. 213-228, 1991.
- 2 Chiara Calderini, “Use of Reinforced Concrete in Preservation of Historic Buildings: Conceptions and Misconceptions in the Early 20th Century”, *International Journal of Architectural Heritage*, 2 (1), s. 28-29, 2008.
- 3 İslahat-Turuk Komisyonu olarak bilinen komisyon, yapının sonrası alanların düzenlenmesi konusunda kararlar almaktaydı. Detaylı bilgi için Zeynep Çelik, 19. *Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, çev. Selim Deringil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 64-108, 2015.
- 4 Detaylı bilgi için Onur Karahan, “Türkiye’de Betonarmenin Erken Kullanımı ve Gelişimi Sürecinde Hennebique Betonarme Sistemi”, *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, S. 14, s. 67-76, 2015.
- 5 The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments, 1931: http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_en0660984001536681682.pdf [Son erişim: 03.11.2021].
- 6 Bu tarih, ülkemizdeki koruma etkinliğinin önemli bir dönem aralığındadır.
- 7 “Camilerin ve Bunlara Şumulu Olan Binaların Tamir ve İnşaatlarına Ait Fenni Şartname”, Osmanbey Matbaası, 1936.
- 8 Albert Gabriel, “Tarihi Türk Abidelerinin Tamiri ve İhyası”, *Vakıflar Dergisi*, S. 1, s. 12, 1938.
- 9 Bu ifade, bir başlık olarak betonarme konusunu derinlemesine inceleyen bir doktora tezinde geçmektedir: İlke Tekin, *Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı Sonrası Betonarmenin İnşası*, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2013.
- 10 Yeşil Türbe ile ilgili olarak Bruno Taut’un 1938 tarihli, Albert Gabriel’in 1940 tarihli raporları bulunmaktadır. Çimentonun kullanımına ilişkin iki zıt düşüncenin aktarıldığı bu raporlara Macit Kural’ın makalesinden ulaşılmıştır. Yeşil Türbe’nin onarımını konu eden iki önemli kaynak: Macit Rüştü Kural, “Çelebi Mehmed’in Yeşil Türbesi ve 1941-1943 Restorasyonu”, *Güzel Sanatlar Dergisi*, S. 5, s. 50-102, 1944 ve Giorgio Gasco, “Bruno Taut and the Program for the Protection of Monuments in Turkey (1937-38)/ Three Case Studies: Ankara, Edirne and Bursa”, *METU JFA*, C. 27, S. 2, s. 15-36, 2010.
- 11 Projede yazılanlar tam okunamamaktadır, tespitler sınırlıdır. Ancak 05.09.1931 tarihli projede bir mühendisin imzası vardır. Ali Saim Ülgen, *Anıtların Korunması ve Onarılması*, Maarif Vekilliği, Ankara, XCIII ve XCII, 1943.
- 12 Ali Saim Ülgen Arşivi, “Türkiye’deki eski eserlerin durumu ve restorasyon çalışmaları hakkında yazışma ve raporlar (TASUDOC0486012), <https://archives.salt-research.org/handle/123456789/82564>, [Son erişim: 03.11.2021].
- 13 <https://www.kulturservisi.com/p/tarihi-kilic-ali-pa-sa-medresesinin-kubbelerini-soydular/> [Son erişim: 03.11.2021].
- 14 https://www.mimarizm.com/ilk-yapi/uskudar-buyuk-hamam-restorasyonu_123013 [Son erişim: 03.11.2021].
- 15 Cumhuriyet Müzesi yapının zemin katında kurgulanmıştır. Ayrıca “Yeniçeri Müzesi” olarak bilinen özgün değerleri korunabilmiş salon, konferans salonu olarak kullanılmaktadır. Yapı içerisinde bir bölüm, bir süreliğine kütüphane olarak kullanılmıştır.
- 16 Yapının yangın öncesi durumuna ve sonrasında yapılan müdahalelere ilişkin bilgiler tüm ayrıntıları ile Zeynep Ahunbay’ın makalesinde okunabilir; Zeynep Ahunbay, “Sultan Ahmet Meydanı’nda Bulunan Marmara Üniversitesi Rektörlük Binaları’nın Tarihi Kimliği ve Restorasyon Sorunları”, *Prof. Dr. Doğan Kuban’a Armağan*, yay. haz. Z. Ahunbay, D. Mazlum, K. Eyüpgiller, İstanbul, s. 195-215, 1996.
- 17 Proje ekibinde Müfit Yorulmaz, Metin Sözen, Necati İncoğlu, Uğur Erkman, Zeynep (Nayır) Ahunbay, Sadettin Ökten yer almıştır.
- 18 İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi olarak bilinen tarihi yapının da 1980’lerde kapsamlı bir onarım geçirdiği ve Taşkılla’dakine benzer uygulamalar gördüğü bilinmektedir. Yıkım kararına ilişkin detaylara ulaşılmasa da yapının 2015’de başlayan restorasyonunda betonarmenin arındırıldığı görülmüştür.
- 19 Ayrıntılı bilgi için Nezih Aysel, “Bir Mimarlık Öyküsü: Akademi Binasının Yenilenme Süreci, 1949-1953 / Geçmişe Yönelik Bir okuma Denemesi”, *Mimarist*, S. 47, s. 22-28, 2013 ve “Akademi’ye Dokunmak: Notlar, Düşünceler”, *Mimarlık*, S. 371, s. 29-34, 2013.
- 20 Beyhan Erçağ, *a.g.y.*, s. 216.
- 21 O dönem hem Kültür Bakanlığı’na bağlı İstanbul Koruma Merkez Laboratuvarı’nın hem de İTÜ ve ODTÜ Mimarlık Fakülteleri’nde bu alanda yürütülen çalışmaların katkılarıyla, deneme yanılma yoluyla da olsa yeni bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bu gelişmenin bir örneği olarak, Beyhan Erçağ, Şehzade Camisi için harç ve sıvaların “İTÜ Yapı Malzemesi Laboratuvarından alınan bilgiler ışığında” hazırlandığını aktarmaktadır.
- 22 Bu örneği keşfetme fırsatı bulduğum Vidal Gómez Martínez, “Explicit Restoration”, *VIII AACCP (Architecture, Archaeology and Contemporary City Planning) Symposium Cities in Evolution. Diachronic Transformations of Urban and Rural Settlements*, Özyeğin University, İstanbul, April 26th-May 2nd, 2021 sunumu ve yapının sürecinin detayları için Ana Cristina Fernandes, *Adaptive reuse in the context of Baixa Pombalina: from Bank to Museum*, Yüksek Lisans Tezi, Instituto Superior Técnico, 2013.
- 23 Burada, 1994 tarihli Nara Özgünlük Belgesi’nin, “Değerler ve Özgünlük” bölümünden alıntı yapılmıştır. Detayları için; http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0756646001536913861.pdf [Son erişim: 03.11.2021].
- 24 Burada kastedilen örnekler yapıyla bütünleşmiş, tuzlanma vb. kötü etkileri çoktan kaybolmuş müdahalelerin görüldüğü kültür varlıklarıdır.